

BABÜROĞLU, Naim (2019, Nisan), “İtilaf Kuvvetleri’nin Çanakkale Cephesini Tahliyeleri”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S II : 92-118.
Makale Geliř Tarihi: 28/02/2019
Makale Kabul Tarihi: 03/03/2019

İTİLAFA KUVVETLERİ’NİN ÇANAKKALE CEPHESİNİ TAHLİYELERİ*

NAİM BABÜROĞLU**

Öz

Stratejik önemdeki Boğazlar’ı ele geçirerek, İstanbul’un kapısını açmak, böylece Osmanlıyı çökertmek, Rusya’ya silah ve mühimmat yardımı yapmak maksadıyla, İtilaf Devletleri Gelibolu Harekâtını başlattılar. İngiltere ve Fransa, büyük bir donanmayı ve yaklaşık 500.000 askeri Gelibolu Yarımadası’nda tutmak zorunda kaldı. İtilaf Kuvvetlerinin Boğaz’ı sadece donanmayla geçme planı, 18 Mart 1915’te sonuçsuz kaldı ve donanma büyük bozguna uğradı. Yalnız donanmayla Boğaz’ın geçilemeyeceğini anlayan İtilaf kuvvetleri, 25 Nisan 1915’te Kara Harekâtı başlattılar.

İtilaf kuvvetleri, 1915 yılı Ağustos ayı sonlarına kadar Gelibolu’da giriştiği saldırılarda hedeflerine ulaşamadı. Bu nedenle, içine düşülen bu durumdan nasıl çıkılabileceği konusunda çözüm aranmaya başlandı. Birçok farklı öneriler sonucunda İngilizler, önce Arıburnu ve Anafartalar bölgelerini, ardından Seddülbahir bölgesini tahliye kararı verdiler. Sonuçta, büyük bir yenilgi ile 9 Ocak 1915’te geri çekildiler.

Anahtar Terimler: Çanakkale’yi Tahliye Planı, Arıburnu Bölgesi, Anafartalar Bölgesi, Seddülbahir Bölgesi, Mustafa Kemal, Liman von Sanders, Hamilton.

EVACUATION OF THE ALLIED FORCES FROM THE GALLIPOLI

Abstract

The Allied Forces initiated Gallipoli Campaign to secure an opening to Istanbul by capturing the straits of strategic significance so that they could supply

* Bu makale Prof. Dr. Caner ARABACI’nın danışmanlığında Naim BABÜROĞLU tarafından hazırlanan ve 28 Temmuz 2016’da Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kabul edilen “Çanakkale Muharebelerinde Osmanlı ve Alman Komutanlarının Askerî Planları ve Alınan Sonuçlar” adlı Doktora Tezi’nden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Florya Yerleşkesi, naimbaburoglu@aydin.edu.tr, ORCID, 0000-0002-1891-389.

Russia with arms and eventually to cause Ottoman Empire to collapse. They had to keep a large naval fleet and nearly 500.000 soldiers on the Gallipoli Peninsula. The Allied Powers' plan to pass through the Dardanelles using naval capability, which turned out to be futile attempt on March 18, 1915, when the navy suffered heavy losses. Allied Powers realized that it was not possible to pass through the Dardanelles using the navy so they initiated a Land Invasion on April 25, 1915. The Allied Forces failed to reach their targets in the attacks on Gallipoli, which lasted until the end of August 1915. To overcome the impasse many suggestions were devised. The British decided to evacuate firstly the Arıburnu and Anafartalar regions and then the Seddülbahir area. In the end, invading forces retreated on January 9, 1915 following a decisive defeat.

Keywords: The evacuation of Gallipoli, Battles at Cape Helles, Battles at Anzac Cove, Battles at Suvla Bay, Mustafa Kemal, Liman von Sanders, Hamilton.

Giriş

İngilizler, 1915 yılı Ağustos ayı sonlarına kadar, Gelibolu Yarımadası'nda giriştikleri taarruzî hareketlerle istedikleri sonuca ulaşamadılar. Bu nedenle, içine düşülen bu durumdan nasıl çıkılabileceği konusunda çözüm aranmaya başlandı.

İngiliz ve Fransız Başkomutanlıkları, Çanakkale Cephesi'nde bir başarı elde edilemediğinden yeni kuvvet gönderme taraftarı değillerdi. Çanakkale'de İtilaf Kuvvetleri Komutanı Org. Hamilton'ın sonu gelmeyen istekleri yüzünden Çanakkale Seferi'nden bıkmışlardı. Gen. Hamilton ise, Anafartalar Muharebelerinde uğradığı ağır kayıplara karşın yeni kuvvetlerle hâlâ kesin başarıyı elde edebileceği umudunu yitirmemişti.

Gen. Hamilton, 17 Ağustos 1915'te, İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener'e gönderdiği telgrafta, Türklerin yalnız sayıca üstün bulunmadıklarını, sürekli takviye birlikleri almak suretiyle manen de üstün olduklarını bildirmişti. Bununla beraber, 95.000 kişilik taze birlikler gönderildiği takdirde nihai zaferin gerçekleşeceğine büyük ümidi olduğunu bildiriyordu. Telgrafını şöyle bitiriyordu: "*Bütün gerçeği*

tamamen açık olarak size bildirmeyi çok doğru buldum. Çok cesur savaşan ve iyi sevk ve idare edilen asıl Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz.”¹

Hamilton’ın 17 Ağustos 1915’te gönderdiği telgraf, İngiliz Hükümetini daha güç bir duruma sokmuştu. İngiltere’de Genelkurmay Başkanı’nın değiştirilmesine karar verildi. Hamilton, geri çekilmenin kuvvetlerin yarısının feda edilmesi ile sonuçlanacağını bildirmişti. Bunun üzerine Çanakkale Komitesi, Hamilton’ın geri alınarak yerine yeni bir komutanın gönderilmesine karar verdi. Yerine, Sir Charles Monro atandı.

Savaş Bakanı Lord Kitchener, 19 Mart 1915 sabahı donanmanın hezimetini üzerine şu telgrafi çekmişti: *“Boğaz açılmalıdır. Eğer bunun için büyük boyutta askeri harekât yapmak gerekiyorsa bunu yapmalı ve Boğaz’ı açmalıdır.”²* Ancak, İngiltere’nin Savaş Bakanı Kitchener’in hedefi gerçekleşmemiş ve kuvvetleri, Gelibolu’dan tahliye etme aşamasına kadar gelinmişti.

Hamilton, 16 Ekim 1915’te günlüğüne şunları yazar: *“Dün gece yeni yatmışım ki, Lord Kitchener’den (Savaş Bakanı) gelen bir mesaj nedeniyle yeniden kalktım... Mesaj şöyleydi. ‘Savaş Konseyi dün gece yaptığı toplantıda, hükümetten yaptığınız hizmeti tam anlamıyla takdir ettiğini, kişiliğinizin önemi altında kahramanca bir şekilde düşmanla mücadelenin, büyük güçlülere rağmen yürütüldüğünü, fakat aynı şekilde komuta makamında bir değişiklik yaparak, sizinle görüşmek fırsatının sağlanmak istendiğinin duyurulmasına karar verildiğini bildiririm.’ General Monro yerime atanmış... Görevim böylece sona eriyor... Amiral de Robeck beni İngiltere’ye götürmek üzere bir kruvazör hazırlattı... Constantinople şu anda büyük bir engel olarak harita üzerinde duruyor.”³*

¹ C.F. Aspinal Oglender, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı, Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına kadar*, I, (çev. Tahir Tunay, yay. haz. Metin Martı), İstanbul 2005, s. 372-373.

² A.g.e., s. 429-430.

³ Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915*, (çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu), İstanbul 2006, s. 312.

Hamilton, 17 Ekim 1915'te günlüğüne Gelibolu'dan ayrılışını şöyle anlatır: “*Chatham kruvazörüne geçtim ve doğruca kamarama çekildim. Demir alındı ve dev gemi hareket etti. İmroz adası, Kefalos limanı, hayır, hayır çıkıp hiçbirine bakamazdım... Bir ara gemi komutanı, Amiral de Robeck'in beni güvertede görmek istediklerine ilişkin bir işaret çektiğini bildirdi. Hemen köprü üstüne koştum, Chatham demirli savaş gemileri arasından geçerken, güvertede dizilmiş erler bizi selamlıyorlardı. Hiçbir görev, Gelibolu seferindeki görevim kadar ağır bir sorumluluk taşımamıştır. Bu derece kutsal bir ölüm de olamaz.*”⁴

Oysa Kitchener, yedi ay önce 15 Mart 1915'te, Hamilton'ı Londra'dan Gelibolu'ya şu sözlerle uğurlamıştı: “*Donanma Çanakkale Boğazı'nı geçer, İstanbul kendiliğinden teslim olur ve siz başarıya ulaşırsanız, bu bir çatışmanın üstünlüğü değil, bir savaşın zaferi olacaktır.*”⁵ İtilaf kuvvetleri Boğaz'ı geçemedi, Hamilton başarısız oldu ve atamasını yapan Kitchener, onun görevine son vermiş oldu.

Hamilton'ın yerine göreve başlayan Gen. Monro, 31 Ekim 1915'te Kitchener'e yazdığı raporda şu teklifi yapar: “*...Yalnız askeri sebeplere dayanmak üzere, gün geçtikçe subay ve erat sayısında ortaya çıkan büyük boşluklar ve Türkleri bugünkü hatlarından söküp atmanın imkânsızlığı dolayısıyla Gelibolu Yarımadası'nı tahliye etmeyi tavsiye ederim. Tahliye yapıldığı takdirde meydana gelecek kayıplara gelince: Bugün için kesin bir miktar söyleyecek vaziyette değilim. Bu tahliye sırasında Türklerin yapacakları taarruzlara, bindirme işinin düşmandan gizlenmesi derecesine ve bindirmeyi hızlandıracak veya geciktirecek olan havanın vaziyetine bağlıdır...*”⁶

General Monro daha sonra, tahliyenin neden olacağı zayıfatı insan ve malzemece yüzde 30-40 oranında olacağını tahmin etmişti⁷. Savaş Bakanı Kitchener, tahliyeye karşıydı ve donanmanın Boğaz'ı geçmesi için

⁴ A.g.e., s. 312-333.

⁵ A.g.e., s. 22.

⁶ Oglander, a.g.e., II, s. 447.

⁷ A.g.e., s. 452.

gerekli yardımın yapılmasından yanaydı. Kitchener şöyle diyordu: “*Ben büyük bir felakete sebep olacak ve birçok telef ve esir bırakarak pek çok kayıpla sonuçlanacak olan tahliyeye kesin olarak karşıyım...*” İngiltere Harp Meclisi, General Monro’nun teklifinin kabul edilemeyeceği sonucuna vararak Lord Kitchener’i bizzat durumu yerinde incelemek ve bildirmek üzere Akdeniz’e göndermeye karar verdi⁸.

Arıburnu, Anafartalar ve Seddülbahir Bölgelerinin Tahliyesi

İngiltere’de yapılan toplantıda, Boğaz’a yapılacak bir donanma taarruzunun, ancak ordunun yapacağı yeni bir taarruz hareketi ile ortaklaşa icra edilirse uygun olacağına karar verildi. Bunun üzerine Kitchener, 4 Kasım 1915 akşamı, Gelibolu’daki kuvvet komutanına gönderdiği mesajda: “*Kıtaları geri almak için çok sükûnetle ve çok gizli olarak bir plan hazırlayınız.*” emrini verdi⁹.

Geri çekilme ve tahliyede gizlilik çok önemliydi, ancak Londra’da Eylül ayından beri tahliyenin Bakanlar arasında tartışılmakta olduğu haberleri yayımlanıyordu. Çanakkale’deki İtilaf Kuvvetleri’ni bizzat yerinde gören ve bölgedeki komutanların tekliflerini alan Kitchener, tahliyeye karşı olmasına rağmen 22 Kasım 1915’te bu konudaki raporunu İngiltere’ye gönderdi. Raporda: “*Artık Almanya filen Türklere yardım etmeye başladığından ve bu takdirde İngiliz mevzilerinde tutunmanın imkânsızlığı dikkate alınarak tahliye kaçınılmazdır...*” diyordu. Ayrıca, Kitchener, Suvla ve ANZAC cephesinin ilkönce tahliye edilmesini ve Seddülbahir’in her ihtimale karşı elde bulundurulmasını tavsiye etmekte idi¹⁰. Kitchener bu raporla; Çanakkale’deki zafer umutlarının söndüğünü, çok geç olmakla birlikte itiraf ediyordu.

İngiliz kabinesi, 7 Aralık 1915’te toplanarak tahliye konusunu ayrıntılı olarak tartıştı ve sonunda Suvla ile ANZAC kuvvetlerinin tahliye edilmesine, fakat seferin tamamen başarısızlığa uğradığı yolundaki düşünceleri oyalamak için şimdilik Seddülbahir’in elde tutulmasına karar

⁸ A.g.e., s. 453-454.

⁹ A.g.e., s. 455.

¹⁰ A.g.e., s. 468.

verdi. Bu karar, Akdeniz Kuvvetleri Komutanı Gen. Monro'ya telgrafla bildirildi ve süratle tahliyenin başlaması emredildi¹¹.

Tahliye kararının verilmesinden önce, 1915 Kasım ayı başlarında, Arıburnu kesiminde 41.300 insan, 105 top ve 2.368 hayvan; Anafartalar bölgesindeyse 50.800 insan, 91 top ve 3.000 hayvan olmak üzere, İngilizlerin yalnız Anafartalar ve Arıburnu bölgelerinde toplam 92.100' civarında insan, 5.368 hayvan ve 196 adet topla bir aylık yiyecek ve çok sayıda cephane, araç ve gereçleri vardı. Seddülbahir bölgesi dâhil Çanakkale cephesinin tahliyesi demek, 134.000 insan, 14.000 hayvan ve 400 topun gizli olarak geri çekilmesi ve gemilere bindirilmesi demekti¹².

İngiliz Harp Tarihi, tahliye faaliyetlerini şöyle anlatır: “*Bazı yerlerde Türk siperleri 9 metrelik mesafedeydi. Yükleme yapılacak açık sahil, Türklerin etkili topçu ateşi menzili içinde idi. Kış fırtınalarının hüküm süreceği bir mevsim idi... 8 Aralık 1915'te, malzemenin tahliyesi memnuniyet verici bir şekilde ilerlemişti... Türkler'de bir şüphe uyandırmaması için Türkleri sessizliğe alıştırmaya ve bu nedenle birkaç gün hiç ateş açılmamaya karar verildi. Sadece önemli hedef çıktığı anda ateş edildi. Çeşitli aralıklarla, bu aldatma yöntemi uygulandı. Türkler'de mevzilerin bu sessizliğinin tahliye ile ilgili olmadığı kanaati oluşmuştu. 24 Kasım 1915'te uygulanmaya başlanan bu plan, tahliyenin başarıyla sonuçlanmasına sebep olan kıymetli etkenlerden biridir.*”¹³

İtilaf Kuvvetleri Donanma Komutanı Amiral de Robeck, Gelibolu'yu tahliye ile ilgili İngiltere Deniz Kuvvetleri'ne gönderdiği raporda, geri çekilmeyi şöyle anlatıyordu: “*22 Aralık 1915. Suvla, ANZAC ve Arıburnu'ndaki mevkiekimizin boşaltılması ile ilgili deniz harekâtını içeren aşağıdaki raporu Deniz Danışma Kurulu'nun dikkatine sunmaktan övünç ve sevinç duyuyorum. Boşaltma harekâtı aşağıda açıklandığı gibi, üç aşama olarak yapıldı.*

¹¹ Oglander, *a.g.e.*, II, s. 485-486.

¹² *A.g.e.*, s. 487.

¹³ *A.g.e.*, s. 487-490.

Birinci Aşama: Bu aşamada, bir kış seferi için gerek duyulmayan arabaların, hayvanların ve insanların nakledilmesi ile uğraşıldı. Bu konu özel düzenlemeler gerektirmediği gibi, Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılması konusunda kesin emrin gelmesine kadar da bütünüyle tamamlandı.

İkinci Aşama: İkinci aşamada, düşmanın son zamanlarda yapacağı hücumu karşı, mevzilerimizin savunulması için hiçbir şekilde gerek duyulmayacak olan topların, hayvanların ve insanların nakli yapıldı. Bu konuda her gece, yalnız fazlalık olan malzemelerin nakli yapılarak özel bir düzenlemeye gerek görülmemiştir.

Son Aşama: Son aşama 32 saat içerisinde nakledilmesi zorunlu olan ve geride kalan askerler, önceden nakledilmemiş hayvanlar ve toplar için gereken özel ve ayrıntılı emirleri içermiştir.

Bu üç aşama ile ilgili bütün harekâtlarda gizlilik ve düşmanı gafil avlamak anlayışı ana ilke olarak kabul edildi... Bununla birlikte askeri harekâtın yapılması kargaşası içinde, kumsalları olağan durumunda göstermek için gereken büyük çabanın harcanmasına gayret edildi ve bütün nakliye ve yükleme işlemleri karanlıkta yapıldı. Kumsallarda kullanılan motorlu botların ve sandalların artırılan sayıları, gündüzleri mümkün olduğu kadar düşmandan gizlendi.

Birinci aşama işlemlerinin tamamı, Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılması konusunda kesin emrin geldiği 10 Aralık tarihine kadar tam bir başarı ile gerçekleştirildi.

İkinci aşamanın tamamlanması için, 10 gece gerektiği dikkate alınarak bu süre hesaba katıldı. Bu sürenin her gecesinde, bütün kumsallardan 3.000 asker ile çok sayıdaki top ve hayvanın gemilere yüklenmesi sağlandı. İkinci aşama işlemleri, 17-18 Aralık günlerinde tamamlandı. Kumsalların olağan dışı bir şekilde bombardıman edilmemesi ve şarapnel ateşi altına alınmaması, düşmanın ilerlemek için bir harekât yapmaya niyetli olmadığını gösterdi. Bu süre içerisinde 44.000

asker, yaklaşık 200 top, 3.000 kadar hayvan, önemli sayıda mühimmat ve savaş malzemesinin nakli gerçekleştirildi.”¹⁴

Mısır’da tahliye edilecek hasta ve yaralılar için 12.000 hastane yatağı hazırlanır, 56 geçici hastane gemisi harekete hazır şekilde bulundurulur. Gece boyunca askerler, hayvanlar ve toplar gemilere bindirilir. İlk önce hasta ve yaralılar, ikinci olarak Türk esirleri, sonra da askerler bindirilir. Askerler, gürültü çıkmasın diye postalarını bezle sararlar, ayak sesleri duyulmasın diye rıhtımlara battaniyeler serilir. Türk mevzilerinin altına gelecek şekilde tüneller kazılır ve çok güçlü patlayıcı maddeler yerleştirilir ve patlamaya hazır duruma getirilir. Bu kapsamda, Conkbayırı eteklerindeki Türk mevzilerinin altına kazılan tünele bir ton patlayıcı yerleştirilir. Toprağa mayın ve tuzaklar gömülür. İtilaf Kuvvetleri askerlerinin kıyıya kadar gece izleyecekleri yol un, şeker ve tuzla işaretlenir. Gürültüyü azaltmak için toprak kazılarak yumuşatılır. ANZAC mevzileri, yer yer Türk mevzilerinin 10 m yakınında olduklarından, kendi kendine ateşlenen tüfek bir çözüm olarak uygulanır. Bunun için iki gaz yağı tenekesinden yukarıdaki suyla doldurulur ve dibindeki küçük delikten alttaki tenekeye damlamaya başlar. Alttaki teneke yeteri kadar suyla dolunca, denge bozulur ve tüfek ateşlenir. Böylece, Türkler çekilmeden sonra yarım saat süre ile oyalandırılır¹⁵.

Arıburnu ve Anafartalar Bölgesi’nden 8/9 Aralık 1915’ten 20 Aralık 1915 günü saat 5.00’e kadar, toplam olarak 83.048 personel, 186 top, 1.697 atlı araba, 21 motorlu araç, 4.695 at ve katırı gemilere bindirerek götürmüş, hiç zayıat vermemiş, yalnız tahliyenin son günü Arıburnu kesiminde iki er yaralanmıştı. Tahrip edilen dokuz top karada bırakıldı. Ateşe verilen erzak 20.000 porsiyonluk idi. Beş milyon fişek, nakliye gemisi bulunmadığı için denize döküldü.¹⁶

¹⁴ John de Robeck, *Çanakkale’nin Boşaltılması*, (çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu), İstanbul 2006, s. 491-492.

¹⁵ Robeck, *a.g.e.*, s. 310-312.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 507.

İngiliz Harp Tarihi, tahliye safhasında Türklerin aldatılması hakkında şunları yazar: “Türkler, sık sık tahliye hakkında şayialar duymalarına rağmen, ANZAC ve Suvla’da alınan tedbirler Türkleri tahliye yapılmayacağı kanaatine vardırmıştı. 19 Aralık 1915 akşamı, İmroz’da çok sayıda geminin mevcudiyeti haberini almışlarsa da bu da esrar perdesini yırtmaya yeterli gelmemiş ve bunları yeni bir taarruz için gelen İngiliz takviye kotaları kabul etmişlerdi. Birçok eski subay, son hafta içinde İngilizlere fazlaca dikkat edilmesi için emir vermişse de İngiliz hatlarına yapılan saldırı teşebbüsleri İngiliz hatlarından şiddetli ateşle karşılaşmakta olduğunu görmeleri üzerine, İngiliz hatlarının eskisi kadar kuvvetle tutulmakta olduğuna dair rapor vermişlerdi.

20 Aralık günü gün doğduktan sonra, mayınların patlaması ve daha sonra erzak ve malzeme yığınlarının yanması ve bundan sonra ortalığı genel bir sessizlik kaplaması, ilk şüpheyi uyandırmış ve Suvla cephesinde kendiliğinden patlayan mayınların bulunuşuna ve ortalığın sisle kapalı olmasına rağmen vaziyeti anlamak üzere bir teşebbüs yapılması gerekmişti.

Bu başarılı tahliye işi, herkesin ümit ettiği dereceden pek fazla başarıyla yapılmıştı. Bu başarıya sebep olan esasları, planın güzel yapılması, deniz ve kara elemanları arasında mükemmel bir iş birliği, deniz nakliyat işlerinin çok anlaşılır olarak hazırlanması ve her rütbedeki kişilerin kendisinden beklenen vazifeyi büyük bir şevkle yapmasında aramalıdır. Bir kişinin disiplin dışında hareketi bu planı altüst edebilirdi... Mevsim, kış ve fırtına mevsimi idi. Havalarda iyi gitmese idi, plan ne kadar mükemmel olursa olsun istifade edilemezdi. Tahliye emri verildikten sonra deniz bir göl kadar sakinleşmişti. 16 saat sonra o kadar şiddetli bir fırtına çıkmıştı ki, 24 saat önce çıksa idi tahliye planı altüst olurdu.

Bir tek kayıp verilmeden tahliyenin tamamlandığı haberi hükümetçe hayret içinde karşılandı. Geri çekilmede gösterilen büyük taktik başarısı, stratejik hezimetten daha baskın ve onu unutturacak nitelikte idi. Vossische Zeitung adındaki Alman gazetesinin askeri muhabirlerinden biri bu tahliye hakkında şunu yazıyor: ‘Harp devam ettiği müddetçe, ANZAC

ve Suvla tahliyesi bütün stratejik uzmanların gözü önünde şimdiye kadar kimsenin başaramadığı bir sanat eseri olarak kalacaktır.”¹⁷

İngiltere’den 28 Aralık 1915’te, Seddülbahir bölgesinin tahliyesi emri gönderildi. 28 Aralık’tan 8 Ocak 1915’e kadar Seddülbahir cephesinden; 35.286 insan, 3689 hayvan, 127 top, 328 araba, 1600 ton malzeme ve mühimmat gizli bir şekilde tahliye edildi. 7 Ocak’ta Türklerin saldırısına karşı yapılan şiddetli mukabele ile 7-8 Ocak gecesi çıkan fırtına, bu zayıtsız tahliyenin en önemli nedenleridir. İngiliz topçularının ve gemi toplarının yoğun mukabele ateşi, Türklere henüz tahliyenin başlamadığı fikrini vermişti. Son gece çıkan fırtına ise, böyle havada tahliyenin söz konusu olamayacağı kanaatini oluşturmuştu¹⁸. Seddülbahir bölgesinde, Türk birlikleri düşmana geri çekilme esnasında zayıt verdimen için 7 Ocak 1915 günü yoğun topçu atışları yaptılar. Öğleden sonra Türk saldırısı başladı, ancak taarruz zayıf bir kuvvetle yapıldı ve İngilizler tarafından durduruldu. Son katile, Seddülbahir kıyısından 9 Ocak 1915 sabahı saat 3.45’te ayrıldı¹⁹.

İtilaf Kuvvetlerinin tahliye ettikleri personel, araç ve malzeme.

8/9-20 Aralık 1915

Arıburnu, Anafartalar Bölgesi:	<u>Personel</u>	<u>At/katır</u>	<u>Atlı araba</u>	<u>Motorlu araç</u>	<u>Top</u>
	83.048	4.695	1.697	21	186
28 Aralık-8 Ocak 1915					
Seddülbahir Bölgesi	: 35.286	3.689	328		127
Toplam	118.333	8.384	2.025	21	313

Tahliyenin Değerlendirilmesi

İtilaf Kuvvetlerinin başarılı tahliye planı, Gen. Hamilton’ın ve daha sonra Gen. Monro’nun harekât subaylığını yapan ve Çanakkale Cephesi’nin ayrıntılı tarihini yazan İngiliz Alb. Aspinall Oglander’e aittir²⁰.

¹⁷ Oglander, *a.g.e.*, II, s. 508-509.

¹⁸ *A.g.e.*, s. 528.

¹⁹ Nigel Steel-Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1997, s. 288.

²⁰ Alan Moorehead, *Gelibolu*, (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul 2007, s. 308.

Gelibolu'yu *Tanin* gazetesi adına gezen savaş muhabiri Cemil Hakkı, İngilizlerin çekildiği bölgeye yaptığı ziyaretten sonra izlenimlerini gazetesinde yazı dizisi olarak yayımlamıştır. İlk olarak Seddülbahir'de ve Tekeburnu civarında ganimet depolarını görmek için Kirte'ye gelen muhabirin ilk izlenimleri şöyleydi: “İngiliz siperlerinde yüzlerce İngiliz askeri cesedi vardı. İngilizler o kadar acele ile canlarını kurtarmak istemişler ki siperleri gerisinde bomba depolarını bile bir dakikada berhava etmek mümkün iken vakit bulamamışlar. İngilizlere başlarındaki miğferler bile ağır gelmiş, bunları bile çıkarıp atmışlar. Bilhassa tüfek, kasatura yükünden büsbütün tecerrüt etmek istemişler. Cepheye giden umumi yolların kenarlarında tesadüf ettiğim her şey yerli yerindeydi. Her yerde ağzına kadar dolu cephanelikler vardı. İngilizler beygirleri Türklerin eline geçmesin diye birçoğunu telef etmişlerdi ve bundan dolayı cepheye müthiş bir koku vardı.”²¹

İngilizlere göre başarılı olmuş olan, tüm umutların kaybolmaya başladığı anda olağanüstü ve inanılmaz bir zaferdir. Çekilme konusunda ısrarcı olan Gen. Monro ve kurmayları nişanlarla ödüllendirilir. Fakat Gen. Hamilton dâhil Gelibolu'da savaşan askerlere, özel bir madalya verilmez²².

Alman bir subay, tahliye hakkında: “Bugüne kadar erişilmemiş bir saheserdi” diyecektir. İngiliz tarihçi: “Geri çekilmenin taktik başarısı dünya genelinde o kadar çok konuşuldu ki stratejik bir yenilginin kabulü olduğu gerçeğini dengeledi” yazacaktı. Churchill'in aktardığı gibi çekiliş: “Sığ ve bilgisiz olanlar tarafından neredeyse bir zafer olarak kabul edildi.” Türkler, İngilizlerin bir kere ele geçirdikleri noktaları asla bırakmayacaklarına ve yenilgiyi kabullenmeyeceklerine ikna olmuşlardı. Öte yanda, İngiliz tarihçilerinin ortak kanaati şuydu: “Britanya'nın büyüyen ordularının üzerine oturan lanet Gelibolu Yarımadası'nda başlamıştı... 1915 yılında Gelibolu'da kazanılacak bir zafer Büyük

²¹ Cemil Hakkı, “Seddülbahir'de Ganimetlere Giderken”, *Tanin*, 29 Aralık 1916.

²² Moorehead, *a.g.e.*, s. 322.

Britanya'nın uluslararası önemini ve gücünü artırırđı. Bu şans kaçırmıştı."²³

Avustralyalı tarihçi Tom Frame, ANZAC tahliyesinin Türk subayları tarafından bilindiğini şöyle yazar: "Aslında çok sayıda Türk subayı düşmanın tahliyesini biliyorlardı. Fakat daha fazla can kaybı olmasını istemiyorlardı. 19 Aralık Cumartesi sabahı Türkler ANZAC sahilini her zamankinden daha fazla bombardımana tabi tuttular. Denizdeki İngiliz donanması derhal cevap verdi. Son kalan 20 bin kişi büyük bir korku yaşadı. Neyse ki Türkler her şeyi mahvedecek bir genel taarruza geçmediler. Kalan askerler son günü, ölen arkadaşlarının mezarlarına haç dikerek ve onlar için dua ederek geçirdi. Arkadaşının mezarının başından uzaklaşan bir ANZAC askeri: 'İnşallah gittiğimizi duymazlar' derken o anki duygularını ifade ediyordu. ANZAC cephesi komutanı General Birdwood son gün sahilde garip bir hüzünle çevreyi seyretti."²⁴

Tahliyeden iki gün sonra, *İkdam* gazetesi Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın konuşmasına yer vermişti: "Enver Paşa'nın Çanakkale Zaferi dolayısıyla Mecliste yaptığı konuşmasında, 'Arıburnu'nda iki yüz elli bin kişilik bir kuvvetin bir gecede çekilmesi tabii tasavvur edilemez. İtilaf Devletlerinin çekilebileceğini biliyorduk ama hazırlıklarını hiç fark etmedik. Yalnız şimdi anlaşılıyor ki Kızılhaç gemilerini bu maksat için kullanmışlar.' itiraftı oldukça manidardır. 'Türk keşif kolları düşman siperlerine yirmi otuz adım mesafeye kadar sokulup İngiliz ve Fransızları taciz ettikleri hâlde İngilizler farkına varılmaksızın çekilmeye muvaffak oldukları için hakikaten ne kadar iftihar etseler yeri vardır.' ifadesi de Enver Paşa'nın İngilizlerin başarılı bir çekilme gerçekleştirdiklerini kabul etmesi anlamına gelmekteydi. Arıburnu ve Anafartalar'dan çekildikten sonra, İngilizlerin Seddülbahir'de kalmasını imkânsız gören Enver Paşa,

²³ John North, *Çanakkale-Solan Hayaller*, (çev. Onur Yurtbaş), İstanbul 2010, s. 295-296, 323.

²⁴ Tom Frame, *The Shores of Gallipoli Naval Aspect of The ANZAC Campaign*, Vistoria, Australia 2000, s. 189.

düşmanın çekileceğini bildiklerini ama ne vakit çekileceğini kesin olarak tahmin edemediklerini dile getirmiştir."²⁵

Anafartalar'da 15'inci Kolordu Komutanlığı'na atanan Alman Alb. Hans Kannengiesser, İtilaf Kuvvetlerinin Suvla Limanı'ndan çekilişini şöyle anlatır: "*Kendi ön hatlarımızı geçerek iki siper arasındaki (Türk siperleri ve düşman siperleri) ara bölgede durduk. Çevremizde mayınlar patlıyor, boşuna can kaybına neden oluyordu... Çekilme tümüyle başarılıydı, her ne kadar gecenin ve sisin de yardımı olmuşsa da... Dile getirilmese bile şu kanunun hâkim olduğu izlenimini edindim: 'Neden gereksiz can kaybı olsun ne gerek var? İngilizler kendiliklerinden gidiyorlar işte.'*"²⁶ Alman Alb. çekilmenin başarılı olduğunu ve çekilecek birliklere müdahalenin gereksiz olduğunu düşünüyordu.

Alb. Kannengiesser, tahliye hakkında bilgi alındığını şöyle açıklamıştı: "*Düşmanın Gelibolu'yu boşaltacağına dair söylentiler ve işaretler, doğal olarak Gelibolu'da etrafımızı sardı. Ben şahsen böyle bir olasılığa inanmadım; çünkü İngilizlerin karakterini hesaba katarak, ele geçirdikleri yerlerden kendi iradeleriyle ve savaşmadan vazgeçmelerinin söz konusu olmadığını düşündüm.*"²⁷ Alman komuta kadrosu, savunma planında ve muharebeler süresince verdikleri yanlış kararları, İtilafa Kuvvetlerinin en hassas zamanı olan geri çekilme esnasında da tekrarlıyorlardı.

Alb. Kannengiesser, anılarında İngilizlerin çekilişinde geride bırakılan malzemeler hakkında şunları yazar: "*İngilizler her şeyi olduğu gibi bırakmışlardı, bizim gözlerimiz önünde hepsini götürmeleri zaten mümkün değildi. Kaba bir tahminle benim kolordu alanında kalanlar şunlardı... 300 kilometre telefon kablosu, 180 kilometre dikenli tel, milyonlarca kum torbası, 300 tane çadır, silahlar, cephane, giyecek eşyası, gıda maddeleri, sağlık malzemesi... Bina yüksekliğinde konserveye benzin*

²⁵ "Meclis-i Millimizde Şanlı Bir Gün", *İkdam*, 11 Ocak 1916.

²⁶ *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, (çev. Mehmet Serez), İstanbul 2000, s. 249-251.

²⁷ *A.g.e.*, s. 245.

dökülmüş ve ateşe verilmişti. Alevleri söndürüp, büyük bir miktarını kurtarmayı başardık... ”²⁸

Düşmanın tahliyesini 5’inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, anılarında şöyle anlatır: “Tahliye düşüncesi bizce bilinmediği gibi, son dakikaya kadar da meçhul kalmıştır. Yalnız böyle bir ihtimal, 5’inci Ordu tarafından düşünülmüş ve bütün komutanların bu noktaya özellikle dikkat etmeleri hatırlatılmıştı. Ancak, tahliyenin gayet ustalıkla hazırlanıp yapılması, Türk ileri hatlarında bunun zamanında anlaşılmasına engel olmuştur... 19 Aralık öğleden sonra, Güney Grubu cephesinde düşmanın şiddetli bir taarruzu gerçekleşmiş ama püskürtülmüştü. İşte bu gece, İngilizler Arıburnu ve Anafartalar cephesinden ricat etmişlerdi.

Düşmanın ileri hatlarını yoklayan civardaki bölükler, düşman tarafından tek tük açılan hafif bir ateşle karşılaştılar. Biraz sonra ateş de kesilmiş ve siperler Türkler tarafından işgal edilmişti. Bu durum cephedeki yüksek rütbeli subaylara haber verildi. Böyle bir durumda ne yapılacağı önceden doğrudan doğruya tasarlanmamış olduğundan ve sis de çok yoğun olduğundan, komutanların ileri hatlara ulaşarak daha fazla ilerleme emirlerinin verilmesine kadar tabii biraz zaman geçmişti. Yolların düşman siper şebekelerine rastlayan kısımlarındaki engellerin kaldırılması gerekiyordu. Geçilen pek çok yerde düşman tarafından kurulan mayın tuzakları patladığından zayıt veriliyor ve karışıklık çıkıyordu. Bu nedenle, düşmanın son kademeleri de birliklerimizin takibinden kurtularak iyice uzaklaşmaya muvaffak oldular. Birliklerimizin ilerlemesi esnasında düşman savaş gemileri de Türklerin geçeceği araziye ateş ediyorlardı. Sahil her ne kadar yakın idiyse de karanlık gecede sis içinde dik ve taşlık bayırlar üzerinden aşağı inmek çok zordu. İlk hatlar sahile ulaştıkları zaman düşman gözden kaybolmuştu. Savaş gemileri de hemen sahil boyunu ateş altına aldı.

Anafartalar cephesinde de düşmanın çekilmesi aynı şekilde olmuş, ancak Türkler tarafından yanlış haberler dolayısıyla emir verilmesinde

²⁸ A.g.e., s. 253.

bazı karışıklıklar ortaya konmuştu. Sisin o kadar yoğun olmadığı birkaç noktada, sahilde kırmızı ışık parıltılarını gören bazı küçük birlik komutanları düşmanın yeni bir çıkarma yapmakta olduğunu zannetmişlerdi.

İlk haber bana karargâhımda sabahleyin saat 4'ten biraz önce, şüpheli şekilde verilmişti. Ben de derhal umumi silah başı edilmesini ve süvari de dâhil olmak üzere bütün ihtiyatların ilerlemesini emrettim. Her birlik, kendi mantığı içinde doğruca sahile ilerleyecekti. Fakat emirlerin verilmesi ve yerine ulaşması, bir de bunun için iki lisanın kullanılması yüzünden, ümit edildiği gibi seri olamıyordu.

Açık bir arazide olan Anafartalar Grubu birlikleri, ileri hareketlerinde çok sayıda mayın tarlalarına rastlayarak çok zayıt verdiler. 126'ncı Alay'da olduğu gibi, bazı birlikler sahile yakın bazı yerlerde düşmanın artçılarıyla kısa ateş muharebeleri yaptılar. Ancak, burada da düşman hiç zayıt vermeksizin gemilerine binebilmiştir. Tahliye fevkalade itinalı hazırlanmış ve ustalıkla icra edilmişti. Tarafımızdan ele geçirilen az sayıda top müstesna tutulursa, düşman topçusu önceden çekilip götürülmüştü. İngiliz bataryalarının mevzileri sahile çok yakın olduğundan bu hareket kolaylıkla yapılabilmisti...

Tahliye sırasında, İngilizler tarafından çok büyük miktarda harp malzemesi terk edilmişti. Yarımada'nın terki için verilen emrin ne kadar ani olduğu birçok çadırda henüz masa üzerinde hazırlanmış ve el sürülmemiş yemeklerden anlaşılıyordu... Tahliye esnasında en ileri İngiliz hatlarının bile sahile 1 ila 4,5 kilometre kadar uzaklıkta bulunduğu göz önüne alınmalıdır. Bu sebeptendir ki, bazılarının yaptığı gibi, Gelibolu Yarımadası'ndan İngilizlerin ricatının, Avrupa cephelerinde görülen büyük ricat hareketleriyle kıyaslaması doğru değildir.

1916 Ocak ayının ilk günlerinde, düşmanın Seddülbahir cephesindeki kara topçusunun ateşinin yavaş yavaş hafiflediği his olunuyordu. Bazı düşman bataryalarından yalnız bir top, mevziini sık sık değiştirerek ateş ediyordu... 7 Ocak'ta 12'nci Tümen'e sağ kanatta, iki saatlik en şiddetli ve devamlı bir topçu ateşi ve mayın patlatılması ile

yapılan hazırlığı müteakip taarruz yaptırdım. Tümen büyük bir mukavemetle karşılaştı. Ama kısmen başarılı oldu ve düşman siperlerinin çıkıntı yaptığı yerde biraz yer kazandı.

8/9 Ocak gecesinde düşman Seddülbahir Cephesi'ni tahliye etti. İlk hatta düşman ateşimize cevap vermeyince Türk birlikleri hemen ileri atıldılar. Bazı noktalarda yine kanlı çarpışmalar oldu. Fakat bütün dikkatimize rağmen, düşman tahliyede başarılı oldu... Hazırlanmış düzeneklerle tüfekler kendiliğinden patlayarak şiddetli ateş ediliyormuş hissi veriliyordu. Savaş gemilerinden açılan ateş de kara topçusunun ateşinin yerini dolduruyordu... Güneşin doğmasıyla beraber batı sahilinde dolu bir nakliye gemisi topçu ateşimizle batırıldı... Elde edilen ganimet, Seddülbahir Cephesinde de fevkalade büyüktü.²⁹

Liman von Sanders'e düşmanın çekilme haberini Ordu Harekât Subayı Kur. Yzb. Ali Remzi verdi. 20 Aralık 1915 günü saat 4.00'a doğru Kuzey Grubu nöbetçi subayından telefonla "Düşman cephemizden çekildi" biçiminde kısa ve belirsiz bir haber almıştı. Yzb. Remzi, nöbetçi subayından daha ayrıntılı bilgi almayı başaramayınca, vakit kaybetmeksizin Ordu Kur. Başkanı Yb. Kâzım'ı uyandırmış ve durumu bildirmişti. Ordu Kur. Başkanı, şimdiye kadar ordu karargâhından hemen hiçbir kimsenin ordu komutanıyla temasa geçmesine izin vermediği ve tahammül edemediği halde, bu gece her nedense bu önemli haberi komutana kendisi ulaştırmayı uygun bulmamış ve Yzb. Ali Remzi'yi, karargâh bürolarından 150 m kadar uzakta kurulu bir barakada oturan Liman von Sanders'in yanına göndermişti. Yzb. Ali Remzi, her zaman asabi ve heyecanlı bir halde olduğunu bildiği komutanının barakasına büyük bir ihtiyatla girmiş ve uyuyan Mareşali uyandırarak Almanca şu sözleri söylemişti: "Ekselans! Düşman, Kuzey Grubundan kaçtı." Bu haberi büyük bir sükûnetle ve derin bir hayretle dinleyen Mareşalin titrek bir sesle söylediği söz şu olmuştu: "Gott Sei Dank (Tanrı'ya şükür)."

²⁹ Türkiye'de Beş Sene, (çev. Genelkurmay Askeri Tarih Encümeni, yay. haz. Muzaffer Albayrak), İstanbul 2010, s. 125-132.

“Bu sözünden sonra yine hiddetli ve şiddetli tavrını takınan komutan, düşman hakkında daha fazla bilgi edinememesi üzerine hırçınlaşmıştı. Genel silah başı yapılmasını ve süvari birlikleri de dâhil olmak üzere cephelerden tüm ihtiyatlarla beraber doğruca kıyıları ilerleme emrini verdi.”³⁰

Tahliye ve çekilme sırasında, İtilaf Kuvvetleri gizlenmeyi sağlamak amacıyla etkili aldatma tedbirleri uyguladılar. Alınan önlemler konusunda, İngiliz Ütgm. Lavell Leeson günlüğüne şu satırları yazmıştır: *“Kızılhaç bayrakları kahramanca dalgalanıyor ve bizim Beyaz Çadır Kentimiz her zamanki gibi işlek görünüyordu; sözde cepheden yaralı getiren sedyeciler, çalışanlar, talim yapanlar vardı. Hatta Türkleri her şeyin yolunda gittiğine inandırmak için geceleri ışıkları bile açık bırakmayı ihmal etmiyorduk.”³¹*

Bir İngiliz askerinin günlüğüne kaydettiği satırlar, tahliyenin Türkler tarafından bilindiğini söylüyordu: *“Noel günü biraz eğlenmek için karşı tarafa bir konserve et tenekesi attık. Teneke üç dört gün sonra geri geldi. İçine ağırlık olarak taş konulmuştu. İyi bir İngilizceyle bir kâğıda da şunlar yazılmıştı: ‘Gittiğinize üzülüyorsunuz, sizinle Süveys’te görüşürüz.’ Bizim gitmekte olduğumuzu biliyorlardı.”³²* Bu konuda İngiliz Gen. Birdwood’un yaveri olan Ütgm. Alec McGrigor şöyle diyordu: *“Bu sabah siperlerimize atılan bir mesajda gayet berbat şu Alman esprisi vardı: ‘Ne zaman gidiyorsunuz? Sizinle yakında Kanal’da buluşacağız. Bizim konserve etimiz sizinkinden daha iyidir.’ Bu sonuncu sözle Arıburnu veya Suvla’da buldukları konserveleri ima ettiklerini tahmin ettim.”³³*

İngiltere İmparatorluk Savaş Müzesi/Imperial War Museum’da belgeler tarihçisi olarak çalışan Nigel Steel ve Peter Hart’ın tahliye konusundaki değerlendirmeleri şöyleydi: *“Bu tahliye parlak bir*

³⁰ Ali Remzi Yiğitgüden, *Çanakkale Notları*, Ankara (tarihsiz), s. 1302-1303.

³¹ *Yayımlanmamış El Yazısı Anıları*, Imperial War Museum, s. 126-127.

³² Steel-Hart, *a.g.e.*, s. 285.

³³ *Yayımlanmamış El Yazısı Anıları*, Imperial War Museum, 30 Aralık 1915 tarihli kayıt; Steel-Hart, *a.g.e.*, s. 285.

operasyonda ve başarılı bir askeri planlamanın doruk noktası olarak nitelenmiştir, ancak tahliyenin başarısı seferin başarısızlığının büyüklüğünü örtemezdi. Gelibolu Türkler için büyük bir zaferdi."³⁴

İngilizler tarihi tahliyeyi bir zafer olarak abartır. İngiliz Tğm. Douglas Jerrold, tahliyenin abartılmaması gerektiğini söyler: "*Dünyaya defalarca söylenmiştir, tahliye çok ustaca bir operasyondur. Bu ifade aptalcadır. Birlikler gündüzleri gürültü yaparak değil, geceleri sessizce geri çekmek zekâyı değil, yalnızca kendini koruma içgüdüsünü gerektirir. Ya da cephe hattını sonuna kadar tutup, niyetlerinizi düşmandan gizlemek de öyle. Türkler saldırmadığı için zayıf olmadı. Türkler son gün güçlü bir saldırıyı başlatmayı deneselerdi, geride bırakılan az miktardaki birliğin büyük bölümünün kaybedilmesini hiçbir kurmay çalışması önleyemezdi. İmparatorluğun savunma hatlarını teslim ettiğimizde, mezarlar gibi protokollerin de kusursuz bir düzen içinde olduklarından emin olabilirsiniz.*"³⁵

İngiliz resmî tarihi, Çanakkale Seferi'ni bir yenilgi olarak kabul eder: "*Çanakkale Seferi, başlangıçtaki parlak sebepler, gayedeki muhteşem ümitler ve sonundaki talihsiz akıbetle dünyanın klasik faciaları arasında yer bulacaktır. Bu hikâyeye, kaybedilmiş fırsatlar serisinden ve nihayet başarısızlıktan ibarettir...*"³⁶

İngiltere Genelkurmay Başkanı olan Org. Sir William Robertson, 23 Aralık 1915'te, Çanakkale Seferi yenilgisinin nedenini şöyle açıklıyordu: "*Eldeki bütün kaynakların tayin edici noktaya yani savaşın kararının verileceği yere yoğunlaştırılması, savaşın başta gelen ilkelerinden biridir. Dağlar kadar eski olan bu ilke, 1914-1915'te (Çanakkale'de) başıslanmaz bir biçimde ihlal edilmişti ve ondan sonra, bundan kaynaklanan kötülükleri azaltmaya ne kadar çok çalışırsak çalışalım, tamamen ortadan kaldırılamadı.*"³⁷

³⁴ Steel-Hart, *a.g.e.*, s. 298.

³⁵ Peter Hart, *Gelibolu*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul 2011, s. 530.

³⁶ Ogländer, *a.g.e.*, s. 530.

³⁷ Hart, *a.g.e.*, s. 514.

Albay Mustafa Kemal'in Tahliye Öncesi Cepheden Ayrılması

Alb. Mustafa Kemal, 10 Aralık 1915'te "*Anafartalar Grubu Komutanlığı*"nı bırakarak, izinli olarak Çanakkale'den ayrılmış ve İstanbul'a dönmüştü.³⁸ Yerine, 5'inci Kolordu Komutanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) atanmıştı. 12 Haziran 1915'te, görevden alınan 9'uncu Tümen Komutanı Alb. Halil Sami Bey'le birlikte bu iki komutan göreve devam etmiş olsalardı, muhtemelen düşmanın geri çekilmesi bu kadar kolay olmayacaktı.

Bazı kaynaklarda Mustafa Kemal'in, düşmanın geri çekilmesine fırsat vermeden onu yok etmek amacıyla bir Türk saldırısı yapılmasını teklif ettiği, ancak Liman Paşa tarafından kabul edilmediği ve bu nedenle cepheden ayrıldığını yazar. Lord Kinross, *Atatürk, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu* adlı kitabında bu konuda şöyle yazar: "*Aylar geçtikçe savaş durgunlaştı ve yeniden siper çarpışmasına döndü. Mustafa Kemal, düşmanın yarımadayı boşaltmaya hazırlandığına inanmaya başlamıştı. Buna fırsat vermeden onu yok etmek için son bir Türk saldırısının tam zamanıdır, diyordu. Ama yine üstlerine söz dinlemedi. Saldırı için istediği izin, harcanacak kuvvetimiz, hatta bir tek erimiz bile yoktur diye geri çevrildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal yarımada'daki görevinden alınmasını istedi. Sanders de O'nu başka bir göreve atamayı kabul etti. Zaten sağlık durumu kötüleşmişti, cephede kalacak hali yoktu. Burada yapabileceği bir iş de kalmamıştı.*"³⁹

Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe* adlı hatıratında düşmanın çekilmesi hakkında şunları kaleme almıştır: "*14*

³⁸ Enver Paşa, Çanakkale Cephesi'ne Eylül ayında yaptığı ziyaret sırasında Mustafa Kemal'i ziyaret etmemiş, bunun üzerine Mustafa Kemal, 5'inci Ordu Komutanı'na istifasını sunmuştu. Dilekçeyi işleme koymayan Liman Paşa, Mustafa Kemal'in izinli olarak ayrılmasını uygun bulmuştu (Günesen, s. 335-338). İzni bittikten sonra Mustafa Kemal, 27 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de olan ve 25 Kasım 1916'da Diyarbakır'a nakledilen 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na asaleten atandı. Bk. Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 2014, s. 1.

³⁹ *Atatürk, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1978, s. 159.

Teşrinisani tarihinde düşmanın çekilmekte olduğu ve bu noktai nazardan cephede tetkikat ve keşfiyat icrası ve ateş baskınları yapılması hakkında Ordu kumandanından evamir ve tahkimat verilmişti. Her fırka cephesi üzerinde bu noktai nazardan keşfiyata devam olundu. Fakat düşmanın cephede kesbi zaaf ettiğine dair bir kanaat hasıl olmuyordu. Bu hususun tenviri için her iki kolordu cephesinde birer taburdan ibaret bir kuvvetle düşmanın muayyen iki noktasına ciddi bir keşif taarruzu yapılması tensip edilmiş ve buna muktezi tertibatı lazıme dahi ikmal edilmiş idi ise de, Ordu kumandanının muvaffakiyetine iktiran etmediğinden neticesiz kalmış ve bin netice düşmanın hal ve vaziyeti hakkındaki eskârımız tenevvür etmediği gibi, kanaatimiz de düşmanın Anafartalar cephesinde kuvvayi kaftiye bulundurmakta olduğu zemininden ibaret kalmıştı.”⁴⁰ Mustafa Kemal’in, düşmanın çekilmesinin tespiti amacıyla, iki taburla bir keşif taarruzu yapılması teklifini Alman Ordu Komutanı’nın uygun görmemesi dikkat çekicidir.

Salih Bozok, anılarında Mustafa Kemal’in cepheden ayrılış nedenini, Liman Paşa’nın taarruz teklifini kabul etmemesine bağlar. Mustafa Kemal, Salih Bozok’a ayrılışını şöyle anlatır: *“Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz yapılmasını teklif etmiştim. Fakat benim bu teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım çok sıkıldı. Çok ta yorgun olduğum için izin alarak İstanbul’a geldim. Eğer ben orada iken düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı herhalde daha çok sıkılacaktım.”⁴¹*

Anafartalar cephesinde, Mustafa Kemal’in Ütğm. rütbesiyle yaverliğini yapan Cevat Abbas Gürer, anılarında düşmanın çekilmesi ve Mustafa Kemal’in cepheden ayrılışını benzer şekilde kaleme alır: *“Aziz memleketi uğruna kaçırılmış büyük fırsattan uzaklaştırılan ve bütün enerjisi, keşif taarruzu için ‘bir tek nefer israf edemeyiz’ cevabıyla felce uğratılan Mustafa Kemal, ‘Türk askeri tarihine kara bir lekeyi kendi elimle koyamam’ diyerek istifasını verdi. Fakat Albay Mustafa Kemal’e*

⁴⁰ *Anafartalar Muharebatı’na Ait Tarihçe*, (yay. haz. Uluğ İğdemir), Ankara 1990, s. 72.

⁴¹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İstanbul 1999, s. 46.

*ekselanssız hitap etmemeye başlamış olan Ordu Komutanı Liman von Sanders, sebep olduğu hatayı (düşmanın çekilip çekilmemesinin tespiti için yapılması teklif edilen keşif taarruzu) gidermek için komutanının istifasını hava değişimine çevirdi.*⁴²

Çanakkale’de Mustafa Kemal’in Kur. Başkanı olan Bnb. İzzettin (Çalışlar) Bey, 30 Kasım 1915’te günlüğüne yazdıkları: “17 Teşrinisani 1331 (30 Kasım 1915) ...Vaziyette değişiklik yok. İki esir yakalandı... Fırtına yüzünden 190 donarak vefat ve 30 kadar boğularak vefat vardır. Liman Paşa’nın Mustafa Kemal Bey’le olan vaziyeti en fazla dikkat çeken sorun durumuna geldi. Sebep özetle şudur:

1. Enver ve İzzet Paşalar geldiğinde, Kemal Bey’in Liman’ın fikir ve arzusunu desteklemek üzere Enver Paşa’ya, İkinci Ordu’nun Selanik’e doğru yürütmesi teklifinde bulunmaması,

2. Hamdi ile von Berg’in (Alman subay) aralarında meydana gelen olay üzerine Hamdi’yi himaye etmesi ve Mareşal (Liman von Sanders) talep ettiği halde göndermemesi,

3. 11’inci Tümen ve 16’ncı Kolordu karargâhlarında bulunan Alman subaylarının vazifelerinin ne olduğunu ordudan sorarak bu gibi subayların fazla (gereksiz) bulduklarını göstermek,

4. Holman’ın (Alman subay) 11’inci Tümen’den gönderilmesi ve Mareşal’in bundan pek gücümüş olarak bir daha gruba (Anafartalar Grubu) Alman subay göndermeyeceğini resmen bildirmesi,

5. İngiliz kuvvetlerini anlamak üzere (tahliye faaliyeti olup olmadığını anlamak için) keşif taarruzları emredildiği ve Grupça yapmaya teşebbüs edildiği halde birinci emrine (Liman Paşa’nın verdiği emir) aykırı olarak ikinci emirle Grubun hareketini tenkit etmesi, Kemal Bey’in de karşılık olarak Mareşal’in eleştirilerini reddetmesi ve çürütmesi. Bu durum iki komutan arasında büyük bir anlaşmazlık ve soğukluk doğurmuş

⁴² Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, (yay. haz. Turgut Gürer), Ankara 2006, s. 33-34.

ve Kemal Bey'in raporlu olarak İstanbul'a gitmesine sebebiyet vermiştir."⁴³

Bnb. İzzettin Bey'e göre, Mustafa Kemal'in cepheden ayrılışının esas nedeni sağlık sorunu değildir. O, harekâtın başlangıcından itibaren Alman çıkarlarına hizmet eden Alman Ordu Komutanı ve Alman subaylara karşı tepki göstermiş, Liman Paşa ile geçimsizliği gün geçtikçe artmıştır. Son olarak, düşmanın geri çekilme emarelerinin tespiti amacıyla iki taburla keşif taarruzu yapmasına karşı çıkan Sanders ile çalışamayacağını anlamış ve sağlık sorununu öne sürerek 10 Aralık 1915'te, Grubu Fevzi Paşa'ya (Çakmak) teslim ederek Çanakkale'den ayrılmak zorunda kalmıştır.

İzzettin Bey'in 4 Aralık 1915'te günlüğüne yazdıkları, Liman von Sanders'in Mustafa Kemal'e duyduğu kinin derecesini ortaya koymaktadır: "*Hava iyi. Öğleden sonra yolları ve cephanelikleri görmek üzere köy tarafını gezdim. Geç vakit döndüm. Müşir Paşa (Liman Paşa) bugün bizim karargâh önüne kadar geldi. Yanına Pertev gitti. Pertev'e yolların düzeninden şikâyet etti. Ve dedi ki 'Kemal Bey villa yapacağına yolları yaptıraydı.' Bu sözüyle Mareşal yine küçüklük gösterdi.*"⁴⁴ Ordu Komutanı'nın villa dediği yer, Mustafa Kemal'in yer altında sığınak olarak yaptırdığı karargâh çalışma yeri idi.

Sonuç olarak, Mustafa Kemal sağlık sorunundan dolayı değil, Liman von Sanders'in baskıyı artırması ve geçimsizliğin had safhaya ulaşması neticesinde, harekâtın durağan hale geldiği 10 Aralık 1915'te bölgeden ayrılmıştır. 10 gün sonra, İtilaf Kuvvetlerinin tahliyesi zayıpsız olarak gerçekleşecekti.

İtilaf Kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'nı tahliye etmeleriyle ilgili olarak 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, 9 Ocak 1916 günü saat 8.45'te Alçıtepe'den Başkomutanlık Vekâletine çektiği ilk telgraf

⁴³ İzzettin Çalışlar, *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü*, (yay. haz. İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü), İstanbul 2007.s. 159-160.

⁴⁴ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 160-161.

şöyleydi: “Allah’a şükür, Gelibolu Yarımadası tamamen düşmandan temizlenmiştir. Diğer ayrıntılar ayrıca sunulacaktır.”⁴⁵

Tahliyenin İstanbul’a yansımaları *Tasvir-i Efkâr* gazetesi şöyle yazmıştı: “İtilaf Kuvvetlerinin Gelibolu’yu tamamen tahliye etmesinin İstanbul’da duyulmasıyla beraber bütün şehir sancaklarla donatılmış ve sevinç gösterileri düzenlenmiştir. Mektep öğrencileri vatan şarkıları söyleyerek askerlerle birlikte caddeleri dolaşmışlardır. Çanakkale şehitlerinin çocuklarının kaldığı Darüleytam talebeleri de bu merasime iştirak etmiştir. Akşam üzeri Müdafaa-i Milliye, Donanma, Hilal-i Ahmer Cemiyetleri ile esnaf ve tüccar cemiyetleri, mektep talebeleri ve ahaliden binlerce kişinin katılımıyla teşekkül eden bir kafiye; önünde bahriye mızıkası ve arkada davullar olduğu hâlde Nuruosmaniye, Çemberlitaş, Divanyolu yoluyla Harbiye Nezareti önüne gelmiş ve tezahüratta bulunmuştur. Aynı alay Harbiye Nezaretinden sonra Divanyolu, Alemdar Caddesi ve köprü yoluyla Beyoğlu’na gitmiştir. Alay Beyoğlu’nda müttefiklerin elçilikleri önüne giderek tezahüratta bulduktan sonra geri dönmüştür. Bu mutlu günde İstanbul’daki tüm okullar tatil edilmiştir. Cami minareleri ve yangın kuleleri kandillerle ışıklandırılmıştır.”⁴⁶

Sonuç

Çanakkale Cephesinde, 1915 Ağustos ayı sonundan, İtilaf Kuvvetlerinin Gelibolu’yu tahliyelerine kadar geçen sürede, Türkler kuzey ve güney bölgelerde savunma mevzilerini kuvvetli bir şekilde tutmakla yetindi ve karşı saldırıları kesti. İtilaf Kuvvetlerinin Anafartalar cephesinden sonra, Seddülbahir bölgesini tahliyesi esnasında, 7 Ocak 1915 günü 5’inci Ordu Komutanı Sanders’in emriyle, savunmada bulunan Türk birlikleri düşmana karşı bir saldırı gerçekleştirmiştir.

İtilaf kuvvetleri, Çanakkale Cephesi’nin tahliyesinde yüzde 30-40 zayıfatı göze almışlardı. Ayrıntılı planlama, tek erinden komutanına kadar günlerce yapılan hazırlıklar, gizlilik ve süratli uygulama, tahliyenin

⁴⁵ ATASE, Kls.3474, Dos. H-56, Fih. 1-9.

⁴⁶ “Gelibolu Şebih Ceziresi Tamamen Tathir Edildi”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916.

başarısında ana etkenler olmuştur. Arıburnu, Anafartalar ve 20 gün sonra Seddülbahir bölgesinde tahliyenin zayıf verilmeden yapılabilmesi, İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Muharebeleri'nde geri çekilmede elde edebildikleri tek başarıdır. İtilaf kuvvetlerinin yaklaşık 120.000 asker, 315 top, 8.500 hayvan, tonlarca mühimmat ve malzemeyi zayıf vermeden gece tahliyesi, lojistik yönden başarılı bir harekâttir. Ancak, tahliyenin bir zafer olarak gösterilmeye çalışılması ve abartılması neredeyse Çanakkale Harekâtı'nın asıl amacının tahliye olduğu izlenimini vermektedir. İngilizler Çanakkale Seferi'ne başlarken, Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u ele geçirmeyi ve böylece Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmayı; Rusya'ya yardım etmeyi, savaşa katılma kararı vermemiş devletlerin İtilaf Devletleri'nin yanında yer almasını sağlamayı hedeflemişlerdi. Çanakkale Seferi'nin hedefleri açısından bakıldığında, Gelibolu Harekâtı, İtilaf Devletleri açısından büyük bir hezimettir.

Bununla beraber, savunmadaki Türk kuvvetlerinin, hâkim bir yerde bulunmalarının verdiği gözetleme avantajına rağmen, tahliyeyi kestirememesi ve düşmanın en hassas zamanı olan geri çekilme esnasında saldırıda bulunmaması önemli bir zafiyet olarak değerlendirilmelidir.

İncelenmesi gereken konu, tahliyeden Türklerin haberinin olup olmadığıdır. Gelibolu Yarımadası'nda savunmada bulunan Türk kuvvetleri arazide, gözetleme imkânı sağlayan hâkim yerlerde mevzilenmişlerdi. Genel olarak, Türkler savunma mevzilerinden kıyıyı ve düşmanı gözetleme ve ateş altına alma imkânına sahipti. Ayrıca, bazı yerlerde düşman siperleri, askerlerin birbirlerinin konuşmalarını duyacak kadar yakındı. Yaklaşık 10 metre mesafedeki mevzilere konserve, sigara attıkları ve değişik tokuş yaptıkları da bir gerçektir. Bu durumda, Türklerin İtilaf Kuvvetlerinin bölgeyi tahliyesinden habersiz olmaları mümkün mü, sorusu anlamlıdır.

İngiliz Hükümeti, Ekim 1915'te Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılması fikrini tartışmaya başlamışlardı. Tahliye ile ilgili haberler İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelanda gazetelerinde yer almakta ve konu tartışılmaktadır. İlk çekilmenin 20 Aralık 1915'te Arıburnu ve

Anafartalar'dan yapılacağı dikkate alınır, üç ay önce geri çekilmenin gizliliğini yitirdiği ortaya çıkmaktadır. Türklerin ve Almanların, tahliye konusundaki haberlerden bilgilerinin olmaması ihtimal dâhilinde görülmemektedir.

Türklerin düşman tahliyesinden bilgi sahibi olmadıkları düşünülse dahi, 20 Aralık 1915'te ANZAC bölgesi boşaltıldıktan sonra, 8 Ocak 1915'te gerçekleşecek Seddülbahir bölgesinin tahliye faaliyetlerinin görülmemesi mümkün mü? 20 Aralık 1915 günü icra edilen tahliyeden ders çıkarmak gerekmez miydi? Eylül ayından itibaren Çanakkale Cephesi'nde hem Türkler hem de İtilaf Kuvvetleri pasif savunmaya ve durgunluk dönemine geçmişlerdir. Her iki taraf aşırı şekilde zayıt vermektten yorgun duruma düşmüşlerdi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin diğer cephelelerde savaşı devam ediyordu ve askere ihtiyacı vardı. Bu nedenle, zayıtın göze alınmasının akılcı olmadığı düşünülebilir. Sonuçta, İtilaf Kuvvetleri istemeden Çanakkale'yi tahliye etmek zorunda kaldılar, Türkler de zayıtı göze almadıkları için düşmanın geri çekilmesini görmemezlikten geldiler. Türk askeri de, savunduğu kutsal toprağa saldırı olmadığından düşmanın çekilmesi sırasında taarruzu gereksiz düşünmüş olabilir. Tahliyenin sebebi ne olursa olsun, çekilme esnasında düşman, zayıta karşı en hassas durumdadır. İtilaf kuvvetlerinin bu hassasiyetinden faydalanmak ve onlara azami zayıt verdirmek, harp prensipleri açısından büyük önem taşır. Bu nedenle, düşmanın zayıt vermeden tahliyeyi başarması, komutanlık sorumluluğu taşıyan 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'e aittir.

Sonuç olarak, tahliye “Türklerin haberi olmadan başarıyla yapıldı” ya da “Tahliye için İngiltere ve Türkiye gizli bir anlaşma yaptı” şeklindeki tartışmaların anlamlı olmadığı değerlendirilmektedir. Çanakkale Muharebelerinde asıl sorgulanması gereken konu, harp ve askerlik prensipleri sınırlarının çok üstünde verilen zayıt sayısıdır. Alman komuta heyetinin, savunma planları ve muharebelerde verdikleri akıl almaz emirlerinin neden olduğu katliamdır. Türk kanının oluk oluk akıtılmasıdır.

Bir Avusturya askeri deyiimi: “*Almanya işgalci olarak kötüdür, ama müttefik olarak daha da kötüdür*” der. Savaş sırasında iki ordunun subayları arasında en hafif bir birlik ruhu ve muhabbet eseri yoktu. Alman komutanların hatıratı savaşan müttefiklerden söz dahi etmez, başarı ve düzen onlara aittir. Bazı Türk subayları anılarında, Alman komutanların Türk subay ve askerini harcadığını, hatta ikmal hatlarında erzak çalarak, Türk birliklerini aç bıraktıklarını yazar.

Kaynakça

ATASE Arşivi, *Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu*, Klasör 3474 (Dosya H-56).

Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, (yay. haz. Turgut Gürer), C Yayını, Ankara 2006.

ÇALIŞLAR, İzzettin, *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü*, (yay. haz. İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü), Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007.

FRAME, Tom, *The Shores of Gallipoli Naval Aspect of The ANZAC Campaign*, Australian Print Group, Vistoria, Australia 2000.

“Gelibolu Şebih Ceziresi Tamamen Tathir Edildi”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916.

Cemil Hakkı, “Seddülbahir’de Ganimetlere Giderken”, *Tanin Gazetesi*, 29 Aralık 1916.

HAMİLTON, Ian, *Gelibolu Hatıraları 1915*, (çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.

HART, Peter, *Gelibolu*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

KANNENGIËSSER, Hans, *Çanakkale’de Türklerle Beraber*, (çev. Mehmet Serez), Timaş Yayınları, İstanbul 2000.

KİNROSS, Lord, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Sander Yayını, İstanbul 1978.

KOCATÜRK, Utkan, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Yayını, İstanbul 1999.

LEESON, Lavell, *Yayımlanmamış El Yazısı Anıları*, Imperial War Museum.

MCGRİGOR, Alec, *Yayımlanmamış El Yazısı Anıları*, Imperial War Museum, 30 Aralık 1915 tarihli kayıt.

“Meclis-i Millimizde Şanlı Bir Gün”, *İkdam*, 11 Ocak 1916.

MOOREHEAD, Alan, *Gelibolu*, (çev. Ali Cevat Akkoyunlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2007.

Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, (yay. haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

NORTH, John, *Çanakkale-Solan Hayaller*, (çev. Onur Yurtbaş), Noktakitap Yayınevi, İstanbul 2010.

OGLANDER, C. F. Aspinal, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı, Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına kadar, I*, (çev. Tahir Tunay, yay. haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2005.

ROBECK, John, *Çanakkale'nin Boşaltılması, 2. Baskı*, (çev. Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.

SANDERS, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, (çev. Genelkurmay Askeri Tarih Encümeni), (yay. haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

STEEL Nigel-Hart Peter, *Gelibolu Yenilginin Destanı* (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

TOKER, Hülya, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, ATASE Yayınları, Ankara 2014.

YİĞİTGÜDEN, Ali Remzi, *Çanakkale Notları*, ATASE Başkanlığı, Ankara (tarihsiz).